

Böhmerwald bez hranic - jméno krajiny v minulosti, přítomnosti a budoucnosti

Publikováno v: Koschmal, Walter; Nekula, Marek; Rogall, Joachim: Češi a Němci. Dějiny – kultura – politika. Nakl. Paseka, Praha 2002, s. 381 – 386.

Od prvního výskytu v listinách počátkem 10. století označuje slovo „Böhmerwald“ zcela odlišná území. Stěží bychom našli v Evropě jinou krajinu, jejíž jméno by v průběhu staletí podléhalo takovým neustálým proměnám. Nejistota ohledně jeho užívání, popř. rozlohy lesního masivu se odráží v diskusích, které přetrvávají až do současnosti. Neustále se přitom vyskytuje otázka, zda „Böhmerwald“ (tedy les Čechů) lze umísťovat na bavorskou stranu, popř. zda se jedná o pohoří ležící v Německu či mimo ně. Označení „Böhmerwald“ (Šumava), jehož se používá v nejrůznějších kontextech v hojně se odlišujících významech, nelze v žádné epoše přiřadit k exaktně vymezené krajině - leda jako souhrnný pojem pro krajiny Bayerischer Wald (Bavorský les), Oberpfälzer Wald (Hornofalcký les), Šumava, Český les a Mühlviertel, oproštěný od všech konotací a ideologií.

V našem článku chceme z bavorské, české a rakouské perspektivy osvětlit na pozadí vývoje krajinného označení „Böhmerwald“ jeho převládající vymezení v současnosti. Základnu pro to tvoří kvalitativní i kvantitativní empirické výzkumy, které zahrnují přes 700 interview s obyvateli hraničních oblastí. Vedle toho došlo i k rozhovorům s více než 70 bavorskými, českými a hornorakouskými činiteli - přednosty okresních úřadů, řediteli muzeí, předsedy regionálních svazů a spolků atd. Takto bylo možno zjistit, zda u obyvatelstva a regionálních elit existují kolektivní představy o rozloze území „Böhmerwald“.

Antičtí autoři jako Aristoteles, Caesar nebo Tacitus zkoumané území načrtávají jen velmi vágně jako „Hercynský les“ nebo „Gabretu“ (kelt. *gabros* - kozoroh), zabírající v nejranějších zmínkách zónu lesů přibližně od Rýna ke Karpatům. Do raného středověku se rozsah pojmu zúžil jednak na pohoří obklopující Čechy, jednak již na horský hřeben probíhající od Smrčín až po jihovýchodní výběžky v Horním Rakousku. Od 9. do 12. století se pro území od Odnavské sníženiny na severu až po rakouský Waldviertel na jihu používalo označení „Nordwald“ (Severní les), jež se v průběhu kolonizace lesního masivu objevuje v řadě darovacích listin. Právě tak se od 12. století vícekrát vyskytla v listinách i zkrácená podoba „Wald“, kterou nalézáme v četných místních jménech: Waldsassen, Waldmünchen, Neunburg vorm Wald, Furth im Wald, Waldkirchen apod. Nediferencované označení „Wald“ (Les) převládá v obecném jazykovém úzu obyvatel Bavorského lesa ještě i dnes. Jako *silva Boemica* se „Böhmerwald“ objevuje poprvé v Raffelstettenské celní listině pocházející přibližně z r. 905. Ve středověkých pramenech se vedle německého označení „Beheimer Walt“, jež se vyskytuje v nejrůznějších pravopisných variantách, objevují latinská pojmenování *silva Boemiae*, *nemus Boemicum*, *Boemicorum* apod., přičemž tato jména nemusí pokaždé znamenat stejné území. Jméno „Šumava“, odvozené z praslovanského šuma (= hvozd, hustý les), se v pramenech objevuje teprve v 16. století. Německá literatura praslovanský původ slova „Šumava“ ignoruje a vykládá je ne zcela správně lidovou etymologií jako „šumící“ (srov. v současné češtině slova šumfiumění). Teprve v 18. století se definitivně ustálilo jméno „Böhmerwald“ jako souhrnné pojmenování horského hřebene tzv. Nordwaldu (Severního lesa), pro nějž se v průběhu 19. a 20. století prosadila označení jednotlivých částí Bayerischer Wald (Bavorský les) a Oberpfälzer Wald (Hornofalcký les). Dis-kusi, která se o pojmenování rozpoutala, je třeba vidět v souvislostech se vznikem státně politického vědomí ve střední Evropě na začátku 19. století a z něho vyplývajícího zesíleného pomezního charakteru tohoto středohoří. Objevení Šumavy pro turismus a s ním spojené otevření se tohoto prostoru si nadto vynutily rozdělení geografického, státně neutrálního celku, který byl stále méně pociťován jako celek.

Důsledkem tohoto vývoje bylo narůstající rozlišování mezi bavorskou a českou částí území nazývaného „Böhmerwald“, přičemž hrozilo, že toto souhrnné pojmenování zanikne. Na přelomu století vznikla celá řada průvodců, jejichž názvy často vypovídají o procesu diferenciaci. Vedle pojmenování „Bayerischer Wald“ (Bavorský les) se poprvé uvádějí také názvy částí „Oberpfälzer Wald“, „Šumava“, „Český les“ a „Mühlviertel“. Souhrnné pojmenování „Böhmerwald“ se stále častěji opisovalo výrazy jako „bayerisch–böhmisches Waldgebirge“ (bavorsko-české lesní hory), „bayerisch-böhmisches Grenzgebirge“ (bavorsko-české hraniční hory) a „ostbayerisches Grenzgebirge“ (východobavorské hraniční hory). Po roce 1945, po vysídlení německého obyvatelstva žijícího na české straně, způsobil rozdílný vývoj české a bavorské části tohoto území u jeho obyvatel pokračující rozpad celostního pojmu „Böhmerwald“. Uzavřená hranice („železná opona“), geopolitická situace za studené války a úspěšné etablování turistického značkového jména „Bayerischer Wald“ nadto způsobily, že se „Böhmerwald“ jako označení pro vyšší polohy Bavorského a Hornofalckého lesa z obecného jazykového povědomí stále více vytrácí. Přesto se však lze v poválečné zeměpisné literatuře dočíst, že název „Bayerischer Wald“ označuje předhůří, tj. území nacházející se jihozápadně od křemenného valu (tzv. „Pfalzlinie“, sníženina Rezné), zatímco jméno „Böhmerwald“ platí pro hraniční hřeben samotný. Toto rozdělení vyplývá také z mnoha atlasů a topografických map.

Politické změny ve střední Evropě vedly po roce 1989 k zesílené spolupráci regionů u německo-česko-rakouské hranice v hospodářské, vědecké, politické a kulturní oblasti. Jak regionální společenští činitelé, tak široké vrstvy obyvatelstva tu znovu oživilo pojem „Böhmerwald“.

V červnu 1999 vyznamenala organizace *Naturfreunde Internationale* lesní masiv názvem „Böhmerwald - Europas Landschaft des Jahres 1999- 2000“ / „Šumava - Krajina roku 1999-2000“. Zdá se, jako by se dnes užívání tohoto názvu skutečně omezovalo pouze na oblast české Šumavy. Vezmou-li se však v úvahu různé perspektivy a souvislosti při jeho užívání, vynoří se matoucí množství vymezení rozlohy tohoto středohoří. Z geologického a geomorfologického hlediska se název „Böhmerwald“ občas používá pro část českého masivu označovanou jako moldanubikum, dnes největší vystupující oblast prvohor ve střední Evropě. Moldanubikum zahrnuje Bavorský les, Hornofalcký les, Šumavu, Český les a Mühlviertel a vytváří tak velký přírodní celek, který je možno vymezit proti saxothuringiku (Krušné hory a Smrčiny). Rakouská geografie nazývá jihovýchodní výběžky tohoto pohoří, které zasahují do Mühlviertlu, zcela samozřejmě jenom „Böhmerwald“. Již za komunismu sice mnozí čeští geografové poukazovali na skutečnost, že přírodní prostor Šumavy přesahuje politické hranice, avšak v desetiletích totalitního režimu a z něho vyplývající izolace země se masivu jako celku vě-novala jen malá pozornost. Proto se v České republice v geograficko-vědeckém kontextu hovoří i nadále o „bavorské Šumavě“ a o „české části Šumavy“.

V jihovýchodním Hornofalckém lese, přesněji v prostoru Waldmünchen (Lesní Mnichov), souvisí užívání názvu „Böhmerwald“ s dřívějším vlastnictvím lesů a právem na těžbu dřeva obyvatelů Lesního Mnichova v dnešním Českém lese a na přilehlém Chodsku. Především pro starší generaci ztělesňuje „Böhmerwald“ pouze lesní území na úpatí hory Čerchov. V severozápadním Mühlviertlu se tento název zase silně váže k vlastnictví asi 6000 ha lesa, které patří premonstrátskému klášteru ve Schläglu. I tady označuje lidmi využívaný lesní revír a honitbu, les, který v užším smyslu nevyvolává žád-nou kulturnéprostorovou asociaci. Zaměříme-li naproti tomu pohled na místo původu vyhnanych „Böhmerwäldlerů“ (Šumaváků), vystoupí do popředí etnické a kulturní aspekty tohoto prostoru. „Böhmerwald“ pak označuje bývalá německy osídlená území Českého lesa a Šumavy, která končila na státní hranici s Bavorskem a Rakouskem. Rozhovory s vyhnanci a s Němci, kteří po r. 1945/46 v české části tohoto území zůstali, také

ukázaly, že jako stará vlast (Heimat) jsou definovány buď Český les nebo Šumava, ne ale obě části dohromady. Mnozí respondenti pocházející ze Šumavy odmítali považovat Český les za Sumavu a opačně. Často se přitom rozlišuje mezi „Böhmerwald“ a „Böhmischer Wald“, což je doslovný překlad Českého lesa. Na styčné hranici se severozápadními Čechami navíc konkuruje názvu „Böhmerwald“ prostorová konstrukce „Egerland“, tzn. že skupinová identita Němců vyhnaných ze severní části Českého lesa se může podle okolností vztahovat k tomu či onomu území („Jsme rodáci z Chebska/z „Böhmerwaldu.““) Označení „Böhmischer Wald“ pro Český les, pandán Hornofalckého lesa, se začíná prosazovat v současnosti také v jiných souvislostech. Z pohledu osob, zodpovědných za turismus ve východním Bavorsku, ale i z pohledu mnoha jejich partnerů na české straně se název „Böhmerwald“ vztahuje výlučně k Šumavě, nikoli na krajinně méně atraktivní Český les. Tento přístup pochopíme, jestliže uvážíme, že se v případě názvů jako „Šumava“, „Bayerischer Wald“, „Oberpfälzer Wald“ a „Mühlviertel“ nejedná pouze o názvy krajin, nýbrž o teritoriálně ostře ohraničené turistické regiony. Marketingové strategie vytváření regionálního profilu vyžadují konstrukci jasně stanovených, administrativně definovaných prostorů se jménem, které uvolňuje velký představový potenciál. Právě u turisticky intenzivně komerčně vy-užívaných oblastí, které zahrnují několik částí, brání často komerční značky jednotlivých území generování nebo reaktivaci nadřazeného označení společného prostoru. Přímo příkladně předvádí tuto problematiku diskuse o pojmenování euroregionu, který byl založen v r. 1993 na bavorsko-česko-rakouském trojmezí: turistické zájmy, tzn. rozhodujícími činiteli vyžadovaná přítomnost příslušných značek v označení instituce, zablokovaly rekonstrukci „Regionu Böhmerwald“, který by byl schopen přesáhnout hranice. Protože nebyla k dispozici vhodná alternativní označení, dostala instituce těžkopádný název „Euroregio Bayerischer Wald/Šumava(Böhmerwald)/ Mühlviertel“. Někteří činitelé sice propagují pro území lesa, jenž překračuje hranice, obrazný opis „zelená střecha Evropy“, avšak takto uměle vytvořené názvy akceptuje obyvatelstvo, kterého se to týká, nanejvýš po delší době a pouze podmíněně. I když se jména „Böhmerwald“ začíná zase v různých kontextech užívat jako celostního označení pro pohraniční hory, přesto se (zatím) nehodí jako všeobecně uznávaný souhrnný pojem, zakládající jednotu. Výzkumy současného užívání názvu „Böhmerwald“ navíc ukazují, že u obyvatel jednotlivých sledovaných částí neexistuje kolektivní prostorová představa o rozsahu tohoto lesního regionu.

Například dotazované obyvatelstvo v Hornofalckém a Bavorském lese umísťuje „Böhmerwald“ z valné části na druhou stranu státní hranice, zhruba mezi Cheb a Český Krumlov. Pro respondenty z Bavorského lesa se však název krajiny vztahuje ještě jednoznačněji k Šumavě. Nezanedbatelná část bavorských respondentů zahrnuje překvapivě pod pojem „Böhmerwald“ vysoko položené části Hornofalckého a Bavorského lesa. Lze předpokládat, že takovéto chápání krajiny vychází primárně z přírodně-prostorového, popř. krajinně-estetického způsobu jejího nazírání.

Centrální oblast „Böhmerwaldu“ se podle názoru respondentů z Mühlviertlu nachází nikoli na české, nýbrž na rakouské straně, a to v oblasti Aigen-Schlögl/Bad Leonfelden. V tomto výsledku se odráží jak historická kontinuita používání názvu ve všedním životě obyvatelstva, tak snahy turistického průmyslu o vyprofilování „prázdninového regionu Böhmerwald“. Již dlouhá léta totiž tento region v severozápadním Mühlviertlu komerčně využívá Společnost turistických svazů Böhmerwald („Tourismusverbände-ge-meinschaft Böhmerwald“). Představa respondentů ze Šumavy a Českého lesa o rozloze území označovaného „Böhmerwald“ se od jejich bavorských a rakouských protějšků odlišuje zásadně v tom, že příslušná bavorská a česká území počítá ve stejné míře za součást „Böhmerwaldu“. Tím se jednak zdůrazňuje přeshraniční aspekt, jednak tím mnozí čeští respondenti dávají do spojitosti území nacházející se na německé straně s německým názvem „Böhmerwald“.

Rozhovory se zástupci regionálních zařízení, kteří si ve své funkci, popř. při své činnosti uvědomují určitá označení prostoru, potvrzují, že četné, in-dividuálně se odchyloující významové obsahy slova „Böhmerwald“ je nutno stále důkladně vysvětlovat, ať už jde o kulturní či přírodní oblast, o turistické jméno či značku anebo o něco jiného. Názorně to ukazují některé názory respondentů z Mühlviertlu: Jeden dotázaný politik zastupuje „evropskou“ představu o regionu „Böhmerwald“, když označuje Bavorský, Hornofalcký a Český les společně se Šumavou a Mühlviertlem za „prostor pro budoucnost, který musí vytvářet stále více společného“. Názvem „Böhmerwald“ sice rozumí přírodní celek, avšak představa regionu ve smyslu „Evropy regionů“ je víc než zřejmá. Předseda svazu turismu vnímá „Böhmerwald“ jako firemní značku, předseda organizace *Österreichische Naturschutzjugend* (ÖNJ) zase jako „největší souvislé zalesněné území ve střední Evropě, kde by opět mohli žít rysy, medvědi a vlci“. Archivář kláštera ve Schläglu naproti tomu spojuje tento název s dodnes živými vzpomínkami z mládí: „Böhmerwald znamenal severní hranici našeho horizontu, to znamená, že na severu ohraničoval nebe.“ Tyto příklady ukazují, do jaké míry se rozcházejí představy o krajině, která nebyla nikdy jednoznačně vymezena. Jméno krajiny je spojováno s politicko-plánovacími, přírodně-ekologickými, turistickými nebo pocitově-psychologickými významy či významy podloženými zážitky a představuje tak subjektivní asociační či akční pole.

Na tomto pozadí se ukazuje úsilí o standardizaci jména „Böhmerwald“, o niž se pokoušejí především geografové, jako prakticky nemožné, zvláště když jeho významy jak minulé, tak přítomné - nadále formuje věda (např. geografie), politika, ideologie i jazykový úzus.

Vývoj uplynulých let ukazuje, že by se v budoucnosti mohl prosadit nový pojem „Böhmerwald“. Odhlédneme-li od „Böhmerwaldu vyhnanců“ končícího přímo na státní hranici a od turistického určení krajinných názvů, není vyloučeno rozšíření pojmenování, jež se (stále ještě) vztahuje převážně pouze na Šumavu a/nebo Český les, také na bavorské příhraniční oblasti.

Vzhledem k představě „Evropy regionů“ získávají na významu prostorové parametry, které přesahují hranice. Od sametové revoluce a pádu železné opony přibývají nejrůznější interakce mezi politickými a hospodářskými centry zemí, ale také mezi bezprostředně sousedícími hraničními regiony. Čeští uchazeči o práci v Bavorsku a němečtí turisté v západních a jižních Čechách se stali mezitím normálním jevem. Politováníhodné jsou přitom dosud ještě existující diskrepance, které vyplývají mj. z rozdílné životní úrovně a často také z málo vyhraněného zájmu obyvatel o primárně duchovně rozvíjené sousedství. V hospodářství, regionální administrativě a v běžném životě je ještě třeba odbourat mnohé bariéry.

Při ochraně životního prostředí je například zřejmé, že je třeba plánovat a jednat bez ohledu na hranice. Již dnes jsou národní parky Bayerischer Wald a Šumava v Evropě modelovými ekologickými regiony, jež si zasluhují ochranu a pronikají stále hlouběji do povědomí obyvatelstva. Zde se nabízí šance vytvořit představu krajiny neomezené hranicemi, soustředěné na přírodní prostor. „Böhmerwald“ bez hranic by se znovu mohl stát symbolem pro dobré a přínosné sousedství mezi Německem, Českou republikou a Rakouskem. Prostor, už beztoho společný, by založil novou společenost.

Bernd Stallhofer